

Analýza intervencií na zmierňovanie predsudkov voči Rómom na Slovensku z pohľadu sociálno-psychologického poznania

(Analysis of Interventions to Reduce Antigypsyism in Slovakia: A Social Psychology Perspective)

**LUCIA HARGAŠOVÁ, BARBARA LÁŠTICOVÁ,
XENIA DANIELA POSLON, DÓRA BELÁN**

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2021-0007> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© 2021, Lucia Hargašová, Barbara Láštiová, Xenia Daniela Poslon, Dóra Belán. This is an open access licensed under the Creative Commons

Lucia Hargašová, Barbara Láštiová, Xenia Daniela Poslon, Dóra Belán, Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava; e-mail: lucia.hargasova@savba.sk

Despite numerous efforts of Roma inclusion from various State and non-governmental organisations, segregation and socioeconomic marginalisation of the Roma is still widespread in Slovakia. In this paper, we show what social-psychological factors intervene into the process of intergroup relations change and how they can influence the effectiveness of interventions to reduce antigypsyism. We contend that establishing intergroup harmony between majority and minority may, by creating false assumptions about the absence of structural inequalities, weaken the potential for social change and minority collective action. Based on the theoretical analysis as well as the content analysis of anti-discrimination interventions carried out in the year 2018 and the thematic analysis of interviews with selected stakeholders (NGO representatives, intervention participants, sponsors) we identified four challenges that need to be tackled if the interventions are to succeed in reducing antigypsyism. These are: 1) essentializing vs. empowerment of minorities; 2) tension between the colourblind and multiculturalism approaches; 3) problem of intergroup boundaries and their consequences for generalization of positive intergroup attitudes to the whole outgroup; and 4) societal norms defining the nature of intergroup relations. We discuss how these challenges ought to be addressed in successful anti-discrimination interventions.

Keywords: antigypsyism, interventions, prejudice reduction, Roma, social categorization

Kľúčové slová: protirómsky rasizmus, intervencie, zmierňovanie predsudkov, Rómovia, sociálna kategorizácia

How to cite: L. Hargašová, B. Láštiová, X. D. Poslon, D. Belán (2021). Analýza intervencií na zmierňovanie predsudkov voči Rómom na Slovensku z pohľadu sociálno-psychologického poznania. Slovenský národopis, 69(1), 116–136, DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2021-0007>

ÚVOD

Hoci inklúzií Rómov sa venuje pozornosť tak zo strany mimovládnych a štátnych inštitúcií, ako aj inštitúcií EÚ, Rómovia na Slovensku sú stále marginalizovaní, segregovaní a diskriminovaní v rôznych oblastiach života (Podolinská, Hrustič /Eds./, 2015). Podľa najnovšieho Eurobarometra o diskriminácii (European Commission, 2019) slovenská majorita vyjadrila výrazne negatívnejšie postoje voči menšinám ako priemer EÚ. Slováci a Slovenky by sa cítili najmenej príjemne, ak by člen ich rodiny mal moslimského alebo rómskeho partnera. Rómovia sú aj v prostredí školy, kde sa realizuje väčšina intervencií na zmierňovanie predsudkov, zväčša vnímaní negatívnejšie, ako iné menšiny (Gallová Kriglerová, Kadlečíková a kol., 2009; Slovíková, 2012; Rosinský, 2009; Kusá, 2016).

Nový strategický rámec EÚ pre Rómov na obdobie od r. 2020 do 2030 (European Commission, 2020) preto zdôrazňuje, že výzvy, ktorým Rómovia a Rómky čelia v oblastiach rovnosti, inklúzie a participácie, sa líšia v závislosti od veľkosti rómskej populácie a jej podielu na obyvateľstve krajiny, ako aj od širšieho spoločenského kontextu, vrátane histórie vylúčenia a diskriminácie. Odporúča sa napríklad, aby sa v národných stratégiách posilnilo zameranie na rovnosť, podporovala sa participácia Rómov, reflektovala ich rozmanitosť; pri opatreniach na dosahovanie týchto cieľov sa kombinoval *mainstreaming*¹ s explicitným, avšak nie výlučným, zameraním na Rómov a posilnil zber dát a monitorovanie opatrení. Medzi takéto opatrenia patria aj intervencie, ktorých cieľom je zlepšovať medziskupinové vzťahy v spoločnosti.

Napriek tomu, že sociálno-psychologická literatúra ponúka široké spektrum intervencií na zlepšovanie medziskupinových postojov (Paluck, Green, 2009), ukazuje sa, že (1) intervencie na zmierňovanie rasových a etnických predsudkov sú menej efektívne než intervencie zamerané na iné typy predsudkov (napr. voči mentálne či fyzicky znevýhodneným), a že (2) intervencie sa dominantne realizujú krátkodobo a v prostredí psychologického laboratória, ale menej dlhodobo a v teréne, napr. v samotných komunitách (Paluck, Green, Green, 2019). Preto nie je zrejmé, do akej miery sú použiteľné v praxi (McKeown, Dixon, 2017). Navyše existuje len málo informácií o efektivite intervencií realizovaných mimo akademickej sféry, keďže (nielen na Slovensku) je ich dopad zriedka systematicky evalvovaný (Drál, Findor, 2016). Dostatočne sa tiež neskúma, či intervencie vytvorené v inom prostredí (dominantne v USA a Veľkej Británii) sú úspešné aj v hodnotovom prostredí, kde sú predsudky voči stigmatizovaným minoritám normatívne akceptované, čo je prípad predsudkov voči Rómom v krajinách strednej a východnej Európy (Kende, Hadarics, Lášticová, 2017; Findor, Lášticová, Hruška, Popper, Váradi, 2020). V dôsledku prevládajúcich egalitárskych noriem sú ľudia totiž motivovaní k potláčaniu otvoreného prejavovania predsudkov (Plant, Devine, 1998). Napríklad metaanalýza 660 štúdií z tridsiatich šiestich krajín ukazuje, že v prostredí, kde sú egalitárske normy slabšie, je aj korelačný vzťah medzi pozitívnym kontaktom s menšinami (ktorý je často základom sociálno-psychologických intervencií na zmierňovanie predsudkov) a predsudkami voči menšinám slabší, než v prostredí so silnejšími egalitárskymi normami (Kende, Phalet, Van den Noortgate, Kara, Fischer, 2018).

1 "Mainstreaming" sa tu chápe v zmysle politického i sociálneho mainstreamingu - snahy zabezpečiť, aby európske aj národné politiky sledovali záujmy a potreby všetkých členov rómskej komunity so zreteľom na ciele sociálnej inklúzie, tzn. vytvárania takých podmienok, ktoré umožnia inklúziu všeobecne.

Kritici mainstreamového prístupu k intervenciám na zmierňovanie predsudkov ukazujú na to, že pozitívny kontakt medzi majoritou a minoritou síce zlepšuje medziskupinové postoje a zmierňuje napätie medzi skupinami, ale to zároveň môže vytvárať v minoritách príliš optimistické vnímanie existujúcich spoločenských nerovností a nastoliť falošný pocit medziskupinovej harmónie² (Saguy, Tausch, Dovidio, Pratto, 2009; Dixon, Tropp, Durrheim, Tredoux, 2010). Uznanie nerovností medzi skupinami a uvedomenie si, že určitá skupina je v spoločnosti znevýhodnená, je kľúčovým faktorom v mobilizácii utláčaných skupín (van Zomeren, Postmes, Spears, 2008). Práve táto mobilizácia je nevyhnutným predpokladom riešenia štrukturálnych problémov, ktoré sú dôsledkom inštitucionálneho rasizmu (Dixon, Tropp, Durrheim, Tredoux, 2010; McKeown, Dixon, 2017). Preto je potrebné pri intervenciách používať také postupy, ktoré majú nielen potenciál na zmierňovanie predsudkov, ale aj na zmocňovanie (napr. v zmysle presadzovania svojich práv vo verejnom živote, či v zmysle zvyšovania dôvery vo vlastné schopnosti a vlastnú sebaúčinnosť, angl. *empowerment*) minorít a stimulovanie sociálnej zmeny.

Tento text vychádza z výskumu realizovaného v rámci projektov DG Justice PolRom a VEGA č.2/0127/19, ktorých cieľom je riešiť problematiku protirómskeho rasizmu (angl. *antigypsyism*³) s pomocou sociálno-psychologického poznania. Vychádzame z predpokladu, že protirómsky rasizmus je potrebné vnímať ako špecifickú formu predsudkov (Kende, Hadarics, Láštiová, 2017), a že – vzhľadom na ich vysokú prítomnosť v spoločnosti – sú poslednou prijateľnou formou predsudkov v Európe (Kende, Hadarics, Bigazzi, Boza, Kunst, Lantos et al., 2020a). Zároveň konštatujeme, že mnohé iniciatívy „zdola“, t. j. na úrovni mimovládnych organizácií, ale ani úsilie o začleňovanie Rómov „zhora“, t. j. na úrovni štátov, nie sú založené na dôkazoch o účinnosti antidiskriminačných intervencií, ktoré ponúka sociálna psychológia (Kende, Láštiová, Minescu, Lantos, O'Connor, 2020b).

Na základe reprezentatívnych prieskumov v piatich krajinách (Maďarsko, Slovensko, Rumunsko, Francúzsko, Írsko) sme zistili, že protirómsky rasizmus zahŕňa (a) podporu tradičných negatívnych stereotypov; (b) presvedčenie, že Rómovia majú nezaslúžené výhody, ktoré sa spájajú s popieraním štrukturálnej diskriminácie, a (c) neprítomnosť kultúrneho uznania (Kende, HaFdarics, Láštiová, 2017; Kende, 2020). Najtypickejšou pozíciou respondentov však bola ľahostajnosť (a nie nenávisť alebo prijatie), ktorá sa prejavila v nízkej ochote zapojiť sa do aktivít v prospech Rómov, ale aj do nepriateľskej kolektívnej akcie. Zároveň sme zistili, že ak politický diskurz (viac či menej hostilný) korešponduje s individuálnymi postojmi voči Rómom (tolerantnými resp. predpojatými), môže ľudí mobilizovať k tomu, aby konali v súlade s daným politickým diskurzom, t. j. angažovali sa v pozitívnej resp. negatívnej kolektívnej akcii (Kende, 2020). Hostilný spoločenský a politický normatívny kontext teda môže komplikovať účinnosť intervencií na zmierňovanie predsudkov.

Cieľom tejto štúdie je popísať, aké sociálno-psychologické faktory vstupujú do procesu zmeny medziskupinových vzťahov a ako môžu ovplyvniť úspešnosť intervencií na

2 Pojem „medziskupinová harmónia“ neznamená, že nerovnosti v spoločnosti reálne neexistujú – ide o vnímanú neexistenciu nerovností tak na strane minorít, ako aj u majority.

3 Pojem *antigypsyism*, ako špecifická forma rasizmu, vznikol z potreby zohľadniť štrukturálne nerovnosti a inštitucionálnu diskrimináciu voči rómskej minorite. Alternatívnu verziu prekladu – termín *anticiganizmus* – nepoužívame pre negatívnu konotáciu slova „cigán“ v slovenčine, a takisto preto, že termín „protirómsky rasizmus“ ho jednoznačnejšie vymedzuje ako špecifickú formu predsudkov.

zmierňovanie protirómskeho rasizmu. V nasledujúcich kapitolách predstavíme základné teoretické východiská a popíšeme metodológiu výskumu. Následne budeme prezentovať štyri problémové oblasti, z ktorých každá predstavuje tak potenciál na pozitívnu zmenu postojov, ako možnú prekážku pre túto zmenu. Výzvy, ktoré tieto štyri oblasti predstavujú pre intervencie, ilustrujeme prostredníctvom vybraných príkladov z empirického výskumu a diskutujeme ich v kontexte relevantnej literatúry.

TRI ÚROVNE INTERVENCIÍ NA ZMIERŇOVANIE PROTIRÓMSKEHO RASIZMU

Protirómsky rasizmus je jedným z faktorov, ktoré prispievajú k udržiavaniu marginalizovaného postavenia Rómov v Európe. Označuje predpojaté, zovšeobecňujúce vnímanie Rómov (napr. stereotypy), negatívne emócie (napr. ľahostajnosť, hrozba, strach) a správanie (napr. diskriminácia, verbálne vyjadrenie nepriateľstva) namierené voči Rómom (Stewart, 2012; Kende, Hadarics, Bigazzi, Boza, Kunst, Lantos et al., 2020a) a zároveň to, že predpojaté postoje sú historicky konštruované a vedú nielen k reprodukovaniu štrukturálnych nerovností⁴ (Alliance against Antigypsyism, 2017). Politici sa zdráhajú prijať opatrenia na zlepšenie situácie Rómov, najmä ak to od majority, ktorej veľká časť má predpojaté postoje, vyžaduje úsilie a mobilizáciu zdrojov. Tento sociálno-politický kontext umožňuje, aby sa protirómsky rasizmus na úrovni jednotlivcov zhodoval s inštitucionálnou úrovňou diskriminácie (FRA, 2018). Verejní aktéri navyše často využívajú protirómske nálady na politickú mobilizáciu, čím vytvárajú normatívny kontext, v ktorom je protirómsky rasizmus akceptovaný a prijateľný a bráni prejavom solidarity a sociálnej zmeny v prospech Rómov (Kende, Krekó, 2020).

Potenciál na riešenie protirómskeho rasizmu majú také intervencie na zmierňovanie predsudkov, ktoré sa zameriavajú na procesy vzniku medziskupinových postojov na individuálnej, skupinovej aj štrukturálnej úrovni, t. j. v interakciách medzi ľuďmi aj v inštitucionálnych podmienkach (porov. McBride, 2015). Sociálna psychológia vysvetľuje, ako jednotlivci prežívajú každodenné interakcie a ako môžu využiť členstvo v skupinách a svoj kultúrny a sociálny status na zapojenie sa do úsilia o sociálnu zmenu. Existujú viaceré príklady z histórie, ktoré ilustrujú vzťah medzi sociálno-psychologickými intervenciami na individuálnej a spoločenskej úrovni. Napríklad v USA Allportova kontaktná hypotéza⁵ (Allport, 1954) zadefinovala podmienky vytvárania psychologicky inkluzívneho školského prostredia pre afroamerické deti v prvých rokoch desegregácie (pozri Pettigrew, 1961). Analýza psychologických procesov na individuálnej aj skupinovej úrovni a porozumenie tomu, čo skutočne funguje a prečo, môže teda prispieť k vytvoreniu efektívnych intervencií bez ohľadu na to, či sú zamerané na menšie skupiny ľudí, alebo ide o veľké národné kampane.

4 Štrukturálnu nerovnosť vnímame ako situáciu nerovnosti vo vplyve alebo moci, v ktorej je určitej skupine ľudí pripísaný nižší status vo vzťahu k iným skupinám ľudí. Štrukturálna nerovnosť nastáva, keď je v štruktúre organizácií, inštitúcií, vlád alebo sociálnych skupín zakorenená zaujatosť, ktorá poskytuje výhody pre niektorých členov a marginalizuje alebo vytvára nevýhody pre ostatných členov.

5 Kontaktná hypotéza postuluje, že priamy kontakt za optimálnych podmienok spolupráce pri dosahovaní spoločných cieľov, rovnosti statusov a inštitucionálnej podpory zmierňuje predsudky príslušníkov skupín, ktoré spolu prichádzajú do kontaktu.

Metódy zmierňovania predsudkov je možné rozlišovať práve podľa toho, na akej škále sa uskutočňujú. Ich cieľom môže byť dosiahnutie zmeny na úrovni jednotlivcov a interpersonálnych vzťahov, medziskupinových procesov alebo spoločnosti. Cieľom intervencií na individuálnej úrovni je zmeniť postoje ľudí, ich predpojaté vnímanie a emócie voči príslušníkom iných skupín. Vychádzajú z predpokladu, že predsudky sú bežnou súčasťou kognitívnych procesov a slúžia na porozumenie nášho sociálneho prostredia (Fiske, Taylor, 2013). Vzhľadom na obmedzené kognitívne schopnosti a tendenciu zjednodušovať a kategorizovať sociálne informácie ľudia zovšeobecňujú svoje skúsenosti a vytvárajú skratky rozdeľujúce svet na „my“ a „oni“. Ďalšie kognitívne skratky vedú k posilňovaniu stereotypov – máme napríklad tendenciu vyberať a spracovávať informácie, ktoré potvrdzujú naše existujúce poznanie (tzv. konfirmačné skreslenie), vďaka čomu je predpojaté vnímanie sveta odolné voči zmenám (Fiske, Taylor, 2013). Preto sú intervencie zamerané na negatívne stereotypy (kognície) ťažšie realizovateľné než intervencie zamerané na emócie alebo správanie. Intervencie na individuálnej úrovni sa typicky zameriavajú na zaujatie perspektívy druhého (napr. Galinsky, Moskowitz, 2000), prácu s kontra-stereotypnými informáciami (napr. Vasiljevic, Crisp, 2013) a zmenu implicitných, neuvedomovaných predsudkov (napr. Devine, Forscher, Austin, Cox, 2012).

Intervencie na skupinovej úrovni sa sústreďujú na kontakt medzi členmi rôznych skupín (napr. Orosz, Bánki, Bóthe, Tóth-Király, Tropp, 2016), prácu so spoločnou skupinovú identitou (Gaertner, Dovidio, 2000) a seba potvrdzovaním (angl. *self-affirmation*, napr. Čehajić-Clancy, Effron, Halperin, Liberman, Ross, 2011). Vychádzajú z predpokladu, že predsudky nie sú iba dôsledkom predpojatých postojov na individuálnej úrovni, ale súvisia s psychologickými dôsledkami členstva v skupine. Z pohľadu teórie sociálnej identity⁶ (Tajfel, Turner, 1979), ktorá zásadne ovplyvnila psychologické porozumenie procesov medziskupinových vzťahov, sa ľudia v dôsledku sociálnej kategorizácie identifikujú so svojou členskou skupinou a majú tendenciu pozitívnejšie ju hodnotiť v porovnaní s nečlenskými skupinami, s cieľom dosiahnuť pozitívnu sociálnu identitu (Brown, 2000), čo sa na behaviorálnej úrovni prejavuje ako uprednostňovanie členskej skupiny alebo medziskupinové skreslenie (angl. *intergroup bias*). V prípade negatívneho výsledku sociálnej komparácie môže dôjsť k ohrozeniu sociálnej identity (Branscombe, Ellemers, Spears, Doosje, 1999). Ďalším predpokladom týchto intervencií je, že ľudia sa aktívne podieľajú na hodnotení a konštruovaní sociálneho sveta, a nie sú automaticky ovládaní stereotypmi. Predpojaté vnímanie nečlenských skupín sa teda môže zmeniť, ak ľudia získajú nové a pozitívne skúsenosti (Fiske, Taylor, 2013). To sa deje napr. pri interakcii s príslušníkmi rôznych skupín, keď dochádza aj k prehodnoco-

6 Teória sociálnej identity definuje členstvo v skupine ako psychologické členstvo, t.j. ako dôsledok procesu sociálnej kategorizácie, v dôsledku ktorej sa naša príslušnosť k určitým kategóriám stáva výraznou. Zaoberá sa tým, ako jednotlivci vnímajú svoju príslušnosť a vzťah k členským (angl. *ingroup*) a nečlenským (angl. *outgroup*) skupinám a skúma dôsledky tejto percepcie pre medziskupinové vzťahy a sociálne identity. Proces sociálnej kategorizácie je dynamický a to, ktorá kategória sa stane psychologicky výraznou a významnou (angl. *identity prominence*, *identity salience*) závisí od daného sociálneho kontextu. Podobne R. Brubaker (2002) argumentuje, že na rozdiel od etnických skupín, ktoré máme tendenciu esencionalizovať a pripisovať im akťerstvo a identitu, v prípade sociálnych kategórií sa zameriavame skôr na procesy a vzťahy, na to, ako ľudia vo vzťahu k etnickým a národným kategóriám konajú a ako sa sociálne kategórie inštitucionalizujú a používajú v organizácii sociálnych vzťahov. Teória sociálnej identity však na etnické skupiny nazerá práve ako jeden z možných druhov sociálnych kategórií a ako také ich aj analyzuje.

vaniu vnímania členských skupín a medziskupinových hraníc, napríklad pri vytvorení reprezentácie spoločnej členskej skupiny (Gaertner, Dovidio, 2000).

Intervencie na celospoločenskej úrovni zohľadňujú širšie spoločenské procesy, pričom sa zameriavajú na uvedenie si štrukturálnych nerovností (napr. Powell, Branscombe, Schmitt, 2005) a zmenu sociálnych noriem (napr. Prentice, Paluck, 2020). Ich cieľom nie je priamo zmierňovanie predsudkov, ale poukazujú na statusové rozdiely medzi skupinami, nespravodlivosť v spoločnosti, hodnoty ako je kultúrna rozmanitosť a potenciál sociálnych zmien. Tieto intervencie fungujú tak, že zvyšujú povedomie o vzťahoch medzi individuálnymi postojmi a spoločenskými procesmi, respektíve vytvárajú podmienky pre rozvoj priaznivejších postojov. Takýchto intervencií sa však v praxi uskutočňuje relatívne málo, keďže sú najťažšie realizovateľné (McBride, 2015) a je pre ne potrebná výrazná inštitucionálna podpora (Kende, Láštiová, Minescu, Lantos, O'Connor, 2020b).

SOCIÁLNA KATEGORIZÁCIA A JEJ DÔSLEDKY

Procesy sociálnej kategorizácie, ktoré sociálna psychológia skúma z pohľadu teórie sociálnej identity, môžu viesť k stereotypizácii a „nálepkovaniu“. Samotná nálepka „Rómovia“ je problematická prinajmenšom z dvoch hľadísk. Po prvé ignoruje skutočnosť, že ľudia kategorizovaní ako „Rómovia“ môžu mať rôznu identitu alebo pôvod (Marushiakova, Popov, 2018). Po druhé, hoci označenie viacerých kultúrnych a etnických skupín pojmom „Rómovia“ malo za cieľ zjednodušenie tvorby politik integrácie Rómov v EÚ, toto rámcovanie viedlo k homogenizovaniu diskurzu o Rómoch (Zachar Podolinská, Škobla, 2018). To facilituje procesy stereotypizácie, keďže ľudia majú tendenciu vnímať nečlenské skupiny ako vnútorne homogénne (angl. *outgroup homogeneity effect*; napr. Simon, Brown, 1987).

Ešte väčší problém sa spája s diskurzmi, ktoré sa okolo nálepky „Rómovia“ vytvorili. Zachar Podolinská a Škobla (2018) uvádzajú, že najviac prítomným diskurzom v politike, akademickom svete a médiách je, že Rómovia sú marginalizovaní, sociálne vylúčení, žijúci v chudobe a zraniteľní. Takáto de-etnizácia Rómov môže podporiť redukcionistické nazeranie na Rómov cez prizmu „kultúry chudoby“ (Lewis, 1966). Politický diskurz o Rómoch najmä v strednej a východnej Európe ďalej charakterizuje: (a) otvorené nepriateľstvo voči Rómom legitimizujúce rétoriku kontroly zo strany verejných autorít; (b) ambivalentná forma diskurzu, kontrastujúca postavenie rómskej menšiny so situáciou imigrantov a (c) „benevolentný“ anticiganizmus, ktorý síce komunikuje pozitívne a nápomocné postoje, avšak zároveň posilňuje podriadené postavenie Rómov (Láštiová, Gruev-Vintila, Csaba, 2020). Pokiaľ ide o sociálne reprezentácie Rómov, objavuje sa určitá forma symbolického rasizmu (Sears, Henry 2003), na základe ktorej sú Rómovia vnímaní ako neschopní získať prístup na trh práce a zneužívajúci sociálny systém (porov. Kende, Hadarics, Láštiová, 2017). Ďalší príkladom redukcionistického nazerania na Rómov je implicitné poukazovanie na exotickú povahu Rómov, zdôrazňovanie špecifik rómskej kultúry či hudobného nadania (Šotola, Polo, Škobla, 2018). Nedostatočne sa však skúma, ako politické, vzdelávacie a iné sociálne štruktúry prispievajú k udržaniu marginalizovaného postavenia Rómov.

MAPOVANIE INTERVENCIÍ V SLOVENSKOM PROSTREDÍ

Výsledky prezentované v štúdií sú súčasťou projektu, ktorého cieľom bolo preskúmať, do akej miery intervencie na zmierňovanie predsudkov voči Rómom reflektujú sociálno-psychologické poznatky, a či majú potenciál na zmenu medziskupinových vzťahov. V prvej fáze sme mapovali existujúce intervencie a vytvorili databázu týchto intervencií, v druhej fáze sme uskutočnili rozhovory respektíve fokusové skupiny so zainteresovanými aktérmi. Vzhľadom na veľký počet realizovaných intervencií na Slovensku sme sa pri mapovaní zamerali len na rok 2018, ktorý bol prvým rokom riešenia projektu. Za intervencie na zmierňovanie predsudkov sme považovali aktivity: 1) zamerané na medziskupinové vzťahy medzi majoritou a Rómami; 2) ktoré zapájajú majoritu a nie sú zamerané výlučne dovnútra rómskej komunity; a tiež 3) ktorých cieľom je adresovanie medziskupinových vzťahov vo všeobecnosti, bez explicitného zamerania na Rómov. Korpus sme tvorili vyhľadávaním informácií verejne dostupných online – prostredníctvom webových stránok relevantných grantových schém a donorov či samotných mimovládnych organizácií (ďalej len MNO) – a následne sme dáta doplnili o vyhľadávanie cez webový prehliadač pomocou kľúčových slov (napr. 2018, predsudky, postoje, Rómovia a pod.). Finálny korpus obsahoval 55 intervencií. Postup pri zbere dát nás však limitoval v odhalení lokálnych iniciatív na úrovni obcí, či rôznych neformálnych združení, ktoré nežiadali o finančné prostriedky cez grantové schémy alebo nezverejňovali svoje výsledky online. Analýzu dát ďalej komplikoval fakt, že viaceré projektové zámery síce formálne deklarovali cieľ, napríklad zmierňovanie predsudkov, no naplňali ho len čiastočne, či vôbec. Na účely projektu sme analyzovali psychologické mechanizmy využívané v intervenciách, ich účinnosť (reálnu či vnímanú) s cieľom identifikovať príklady dobrej praxe. Pri analýze sme najprv realizovali obsahovú analýzu intervencií, pričom sme kodovali nasledujúce kategórie: cieľ intervencie, cieľová skupina, zapojené skupiny, psychologické mechanizmy (zameranie na kognície, emócie, správanie), atď. Potom sme, s ohľadom na optimálne podmienky kontaktu (Allport, 1954; Pettigrew, Tropp, 2006) a ďalšie relevantné sociálno-psychologické poznanie, hodnotili, či analyzované intervencie majú aspoň teoretický potenciál na účinné zmierňovanie predsudkov.

Následne sme identifikovali kľúčových aktérov, ktorí na Slovensku pôsobia v oblasti zlepšovania medziskupinových vzťahov na národnej úrovni. Zamerali sme sa na dve organizácie. Nadácia Milana Šimečku (ďalej aj NMŠ) ako jedna z najdlhšie pôsobiacich MNO na Slovensku (od 1991) sa venuje najmä vzdelávaniu o ľudských právach a holokauste, otázkam rozmanitosti a inkluzívnej praxe. Ako kontrastný prípad sme zvolili organizáciu Eduma, založenú v roku 2015. Napriek krátkej existencii organizácie má jej zakladateľka, sociálna pedagogička Janette Motlová, dlhoročné skúsenosti v práci s mládežou, najmä z etnických minorít a znevýhodnených skupín. Cieľom o. z. Eduma (ďalej len Eduma) je, prostredníctvom vzdelávania, posilniť rôzne sociálne prostredia v ich schopnosti začleňovať ohrozené skupiny v spoločnosti. Ťažiskovými metódami sú práca s príbehmi, učenie cez emócie a zážitky.

Zrealizovali sme päť pološtruktúrovaných rozhovorov a dve fokusové skupiny, na ktorých participovali zástupcovia a zástupkyne uvedených MNO, účastníci a účastníčky nimi realizovaných intervencií a zástupcovia a zástupkyne projektových schém, ktoré podporili analyzované intervencie za rok 2018 (spolu N=14). Rozhovory sa zameriavali najmä na identifikovanie príkladov dobrej praxe v činnosti daných MNO.

Pomocou otvorených otázok sme explorovali témy súvisiace s intervenciami (zameralenie, cieľové skupiny, metódy a princípy ich realizácie, spôsoby hodnotenia dopadu), skúsenosťou s donorskými schémami, zapojením minorít, prípadne ich zmocňovaním. Doslovne prepísané rozhovory sme analyzovali použitím tematickej analýzy (Braun, Clarke, 2006), pričom hlavným cieľom bolo identifikovať subjektívne vnímanie toho, čo v intervenciách funguje, aké sú ich kľúčové psychologické mechanizmy a zistiť, či sa vôbec v intervenciách pracuje explicitne s psychologickou teóriou (pozri Kende, Lášticová, Minescu, Lantos, O'Connor, 2020b).

Na základe analýzy databázy za rok 2018 sme identifikovali tri základné formy intervencií: 1) kultúrne aktivity a rôzne umelecké formy určené na prezentáciu a podporu rómskej kultúry a identity; 2) vzdelávacie aktivity a 3) emancipačné aktivity, ktorých však bolo len niekoľko (Kende, Lášticová, Minescu, Lantos, O'Connor, 2020b; McBride, 2015). Intervencie sa zameriavali najmä na individuálnu a skupinovú úroveň zmierňovania predsudkov voči Rómom, avšak v minimálnej miere na spoločenskú úroveň.

Na základe analýzy korpusu intervencií, fokusových skupín a rozhovorov a na základe poznania relevantnej literatúry sme kombináciou deduktívneho a induktívneho prístupu identifikovali štyri výzvy, s ktorými je potrebné sa vo všetkých troch identifikovaných formách intervencií vyrovnáť, ak majú mať potenciál na úspech. Sú nimi: 1) esencionalizovanie vs. zmocňovanie minorít; 2) napätie medzi farbosllepým prístupom a multikulturalizmom; 3) problém medziskupinových hraníc a ich dôsledkov pre generalizáciu pozitívnych postojov od jednotlivca k celej nečlenskej skupine; a 4) spoločenské normy definujúce povahu medziskupinových vzťahov. Všetky identifikované oblasti vychádzajú z rôznych dôsledkov sociálnej kategorizácie v závislosti od toho, ako je štruktúrovaný medziskupinový kontakt. Identifikované výzvy v nasledujúcom texte ilustrujeme na základe dát z nášho empirického výskumu.

ESENCIONALIZOVANIE VS. ZMOCŇOVANIE

Psychologický esencionalizmus pozostáva z dimenzií „prirodzenosti“ (t. j. miery, do akej sa daná kategória považuje za prirodzenú resp. danú) a „subjektivity/reifikácie“ (t. j. miery, do akej sa kategória považuje za koherentnú entitu), čo sa potvrdilo v rôznych kultúrach (Haslam, Rothschild, Ernst, 2000; Coley, Feeney, Xu, Cohen-Pilat, Eidson, Smyth, et al., 2019). Esencialistické presvedčenia vedú ľudí k tomu, že považujú príslušníkov nečlenských skupín za podobnejších, než v skutočnosti sú a sú spojené so vznikom stereotypov, predsudkov a s diskriminačným správaním a politikami (napr. Coleman, Hong, 2008; Williams, Eberhardt, 2008; Yzerbyt, Corneille, Estrada, 2001). Esencialistické presvedčenia o rase u ľudí zvyšujú mieru akceptovania medziskupinovej hierarchie a nerovnosti, čo zvyšuje rasové predsudky voči skupinám s nízkym sociálnym statusom (Mandalaywala, 2020).

Esencionalizmus však môže byť aj nezamýšľaným dôsledkom aktivít, ktorých cieľom je zvyšovať porozumenie medzi skupinami. Kultúrne podujatia analyzované za rok 2018 (napr. v podobe hudobných, tanečných, speváckych a iných umeleckých vystúpení Rómov) ako jeden z cieľov deklarovali zmierňovanie predsudkov. Ich refrénom bolo presvedčenie, že poznanie rómskej kultúry a kontakt s ňou búra predsudky a zlepšuje vzťahy medzi minoritou a majoritou: *Chceme prostredníctvom kultúry pomôcť prekonať*

pretrvávajúce predsudky voči Rómom; Odbúranie vzájomných predsudkov je o spoznaní kultúr navzájom, a že kultúra, hudba a tanec otvárajú priestor pre: tzv. pozitívny predsudok, s ktorým je možné pracovať a prostredníctvom ktorého je možné prezentovať Rómov ako súčasť spoločnosti (projekty výzvy Kultminor).

Predpoklad, že spoznanie rómskej kultúry automaticky vedie k pozitívnemu vnímaniu Rómov a k zlepšeniu medziskupinových vzťahov však v sebe nesie riziko esencIALIZÁCIE a folklorizácie. Šotola et al. (2018) argumentujú, že poukazovanie na exotickú povahu Rómov cez dôraz na tradičnú rómsku kultúru či hudobné nadanie môže viesť k zvýrazneniu inakosti medzi Rómami a majoritou a k posilňovaniu stereotypnej predstavy o Rómoch ako ľudových hudobníkoch a umelcoch. Podobne to vnímal aj participant z fokusovej skupiny s donormi:

Toto je niečo, s čím my bojujeme (...) že momentálne sme v bode, kedy rómska kultúra predstavuje ľudovú kultúru, že festivaly, tancovanie. Je to absolútne krátkodobá vec, ktorá proste, že príde, odíde. Máme s tým veľký problém, lebo samotní Rómovia to vnímajú ako svoju kultúru, veľké percento. (...) Na druhú stranu, tí profesionálni umelci sa z toho chcú vymaniť. (...) My sa z tohto chceme vymaniť, že nechceme, aby toto symbolizovalo, že toto je naša kultúra. (fokusová skupina, donori)

Folklorne vystúpenia síce plnia funkciu zviditeľnenia minorít, no zároveň udržiavajú obraz o minorite ukotvený v minulosti: *Asi aj toto je treba, ale plní to iné funkcie. (...) Ale tak ako nás ľudový folklór drží v niečo minulom, tak podľa mňa tieto aktivity udržiavajú kultúry v niečom minulom. (fokusová skupina, NMS)*

Hoci kultúrne festivaly môžu stimulovať politickú participáciu minorít, posilňovať lokálne identity a ponúknuť minoritným komunitám pocit kultúrneho uznania, nesú v sebe aj riziko esencIALIZÁCIE a reifikovania kultúrnych rozdielov (Rapošová, 2018). Podobne Kende, Hadarics a Lášticová (2017) argumentujú, že zdôrazňovanie inherentnej odlišnosti rómskej kultúry môže byť formou vylúčenia Rómov z národnej členskej skupiny. Preto zdôrazňovanie kultúrnych odlišností v krajinách, kde neprevládajú multikultúrne normy (vrátane Slovenska), môže vyústiť do vylúčenia príslušníkov minorít zo spoločnej skupinovej identity (Kende, Hadarics, Lášticová, 2017). Práve vnímanie spoločnej identity (napríklad definovanej cez občianstvo v spoločnom štáte, či prináležanie k jednej obci, mestu alebo športovému klubu resp. cez participáciu na spoločnom projekte) je však jednou z ciest zmierňovania predsudkov voči nečlenským skupinám (Gaertner, Dovidio, 2000).

Napriek tomu esencIALISTICKÉ presvedčenia môžu mať pre príslušníkov minorít aj pozitívne dôsledky napríklad tým, že môžu prispievať k pozitívnemu posilneniu identity jednotlivcov i skupín, napr. osôb patriacich do sexuálnych minorít (Morton, Postmes, Haslam, Hornsey, 2009). Štúdie tiež naznačujú, že esencIALIZMUS nevyvoláva negatívne medziskupinové postoje priamo, ale ovplyvňuje ich nepriamo, prostredníctvom interakcií s rôznymi inými sociálnymi informáciami, presvedčeniami a skúsenosťami (Mandalaywala, 2020).

Potenciál na dosiahnutie sociálnej zmeny, ktorá presahuje zmenu na úrovni individuálnych predsudkov, majú také intervencie, ktoré sa usilujú o emancipáciu a zmocňovanie Rómov a Rómiiek. Sú to také aktivity, kde Rómovia a Rómkyné nevystupujú len v pozícii účinkujúcich na kultúrnych vystúpeniach, ale je im priznaný rovnaký hlas a aktérstvo ako príslušníkom etnickej majority: *Je dôležité skupinu Rómov zapájať, lebo mnohí z nich si tiež myslia, že sú menej ako bieli...* (fokusová skupina, donori)

Podolinská (2017) označuje Rómov za „tichú menšinu“, keďže sa s nimi Nerómovia stretávajú len ako s objektmi politik (porov. Hrustič, 2020). Na Slovensku chýbajú aktéri a predstavitelia, ktorí by vystupovali smerom zdola nahor, teda zo strany rómskej komunity k ostatnej spoločnosti, hoci aj v tejto oblasti už existujú výnimky napr. v osobách rómskych starostov (Hrustič, 2020). Preto zapojenie Rómov je podstatným prvkom aj pri navrhovaní a realizácii intervencií, vrátane poskytovania priestoru otázkam rómskej identity: *Ale myslím si, že je veľa takých, ktorí sú v programoch líderstva, sú programy, ktoré sa venujú práve self-empowermentu v rómskej samospráve... A to je ten systémový krok, že dostať ich tam a čo už vidíme výsledky tohto.* (fokusová skupina, donori)

Zmocňovanie zástupcov rómskej menšiny môže neskôr vyústiť do aktivizmu v ich vlastných komunitách, či do líderstva s možnosťou obhajovať práva menšiny a byť vy-pocutí. Ľudia a organizácie, ktorí boli účastníkmi intervencií, môžu neskôr pôsobiť vo vlastných komunitách a inšpirovať ich k inkluzívnemu správaniu, správaniu citlivému voči minoritám a akceptujúcemu rozmanitosť: [Jedna z našich žiačok], *ktorá sa stala aj členkou tímu Edumy, externou, pomáha napríklad v projekte, kde si adoptovali, ak to môžem tak nazvať, biele manželské páry rómske deti. Ona je sama Rómka a pomáha teda tým rodičom vnímať, že čo to rómske dieťa, akí sú...* (interview, účastník aktivít Eduma)

FARBOSLEPŤ, MULTIKULTURALIZMUS, ROZMANITOSŤ

V sociálnych vedách, ako i v praxi mnohých inštitúcií existuje diskusia o dvoch odlišných prístupoch k znižovaniu segregácie odlišných etnických a kultúrnych skupín. Prvým je tzv. farboslepý prístup (angl. *colourblind*), podľa ktorého by sa rasové a etnické kategórie v procese tvorby politik, školského kurikula alebo v oblasti zamestnania nemali brať do úvahy, ale je potrebné ich „odložiť nabok“, pričom ku každej osobe by sa malo pristupovať individuálne, bez ohľadu na jej sociálnu identitu (napr. Barry, 2001). Oproti tomu, princíp multikulturalizmu je postavený na predpoklade, že rozdiely medzi skupinami by sa mali nielen pripustiť a uznať, ale aj zvyrazňovať a oceňovať (Verkuyten, 2007), keďže ignorovanie rozdielov môže mať negatívny dopad napr. na kultúrne dedičstvo, utlmiť jedinečnú kultúrnu a etnickú identitu minorít, potlačiť do úzadia inštitucionálne a štrukturálne problémy spojené s diskrimináciou, či túto prax nepriamo legitimizovať (Bonilla-Silva, 2003). Kontaktné intervencie založené na farboslepom prístupe z tohto pohľadu nemajú potenciál na generalizáciu pozitívnych postojov na celú nečlenskú skupinu (Richeson, Nussbaum, 2004). Aj multikulturalizmus však bol kritizovaný, keďže môže viesť k reifikovaniu rozdielov medzi skupinami, ktoré sa následne stávajú „trecími plochami pre konflikt a separatizmus“ (Brewer, 1997: 208).

Množstvo poznatkov zo sociálnej psychológie poukazuje na nepriaznivé dôsledky zvyrazňovania sociálnych kategórií, medzi ktorými sú nielen predsudky, stereotypizovanie a uprednostňovanie vlastnej skupiny (Tajfel, Turner, 1979; Turner, Hogg, Oakes, Reicher, Wetherell, 1987), ale aj dehumanizácia a diskriminácia príslušníkov nečlenských skupín (Haslam, 2006; Kteily, Bruneau, Waytz, Cotterill, 2015). Preto sa sociálni psychológovia najprv zamerali na experimentálne overovanie metód, ktoré stierajú skupinové hranice (napr. Fiske, Lin, Neuberg, 1990). Avšak vzhľadom na to, že intervencie založené na interpersonálnych interakciách, v rámci ktorých sociálne kategórie nie sú zvyraznené, nezaručujú generalizáciu zmeny postoja na celú nečlenskú skupinu (Pettigrew, 1997),

výskumníci neskôr začali znovu uvažovať o pozitívnych dôsledkoch multikultúrneho prístupu (napr. Sparkman, 2020). V nadväznosti na potenciálne protichodné dôsledky farboslepeho prístupu a multikulturalizmu, sme aj v našich dátach pri niekoľkých intervenciách zaregistrovali, že postupne opúšťajú zaužívaný dôraz na špecifiká minorít a ich kultúry, a namiesto toho sa ich aktivity posúvajú od multikultúrneho vzdelávania nie smerom k farbosleposti, ale k scitlivovaniu voči rozmanitosti vo všeobecnosti.

Zmena v rozmyšľaní nadácie sa pekne ukazuje cez multikultúrnu výchovu versus prechod do interkultúrneho vzdelávania, (...) kde sme veľmi pracovali so zadefinovaním menších ako takých a ich predstavovaníu, potom čiastočne s témou multikultúrnej výchovy. (...) A my už sme v tom čase nejakým spôsobom reflektovali, že nejdeme pracovať teda s týmto vymedzovaním (...) ako s kultúrnym prístupom, kde sa skôr bavíme o identite. (...) Čiže dostali sme sa k nejakému rešpektu diverzity v jednej chvíli, ale uznávam, že tie aktivity sú jeden veľký challenge, že ako vychovávať k diverzite knihou o konkrétnych menšinách, to nie je zase jednoduché vštepovať ľuďom všeobecnú jedinečnosť. (fokusová skupina, NMŠ)

Čiastočné riešenie diskusie medzi zástancami farboslepeho a multikultúrneho prístupu prinášajú prístupy založené na spoločnej skupinovej identite, ktoré popíšeme v nasledujúcej časti.

PRÁCA S MEDZISKUPINOVÝMI HRANICAMI A GENERALIZÁCIA POSTOJOV

Potenciálne najväčší dopad na protirómsky rasizmus majú také intervencie, ktoré sa zameriavajú na zvyšovanie empatie a zníženie vnímanej hrozby zo strany nečlenských skupín (Nariman, Hadarics, Kende, Lášticová, Poslon, Popper et al., 2020). Z tohto pohľadu aj intervencie založené na individuálnej alebo interpersonálnej úrovni majú potenciál na zmierňovanie predsudkov, predovšetkým ak sa pracuje so silnými príbehmi, ktoré umožňujú vcítenie sa do situácie hrdinov a zaujatie ich perspektívy, čo následne facilituje ochotu angažovať sa v medziskupinovom kontakte (Galinsky, Moskowitz, 2000). Podobne v rozhovoroch s realizátormi intervencií a donormi zaznieval dôraz na empatiu a príbehy, pričom práve metódy postavené na zvyšovaní empatie viacerí z nich považovali za príklady dobrej praxe: *Sme presvedčení, že keď budeme teraz intenzívne pracovať všeobecne s generáciou mladých ľudí, tak vlastne dokážeme u nich vybudovať zručnosti, ktoré dokážu pomôcť potom akémukoľvek človeku zraniteľnému, ktorý sa v ich okolí vyskytne a súčasne u nich podporíme tú... vnímavosť a citlivosť k tým potrebám. (interview, Eduma)*

Je tiež dôležité klásť dôraz na to, aby použité príbehy mali charakteristiky, ktoré účastníkom umožnia ľahšie sa s nimi identifikovať. Psychologické výskumy totiž potvrdzujú vzťah medzi vnímanou podobnosťou a empatiou (Batson, Lishner, Cook, Sawyer, 2005).

Preto napríklad [v projekte Stories that Move] najviac používame a pracuje sa najlepšie s Landrym a s Matejom, ktorí sú Slováci. (...) Oni [žiacy a žiačky] akonáhlevidia iné príbehy, iných ľudí z iných krajín, si to nevedia zlokálniť. To [pre nich] znamená, že diskriminácia sa deje niekde inde, ale nie tu. (...) Treba im veľmi konkrétne veci prinášať na témy diskriminácie, lebo si to nevedia nijak inak znvútorňiť... (fokusová skupina, NMŠ)

Hoci vnímaná podobnosť medzi skupinami môže posilňovať pozitívne emócie voči nečlenskej skupine, môže aj zvyšovať medziskupinové skreslenie a uprednostňovanie členskej skupiny (Brown, Lopez, 2001). Z pohľadu teórie sociálnej identity totiž vnímaná podobnosť nemusí nevyhnutne viesť k lepším medziskupinovým vzťahom, keďže, ak sú skupiny vnímané ako príliš podobné, ľudia to môžu prežívať ako ohrozenie kvôli riziku stierania medziskupinových hraníc⁷ a straty dištinkatívnej sociálnej identity (prehľad v Poslon, Lásticová, 2019). Na druhej strane, interakcia len na úrovni jednotlivcov, bez zdôrazňovania skupinového členstva, nezaručuje generalizáciu zmeny postoja k jednotlivcovi na celú nečlenskú skupinu (Pettigrew, 1997), čo sa potvrdzuje aj v práci MNO. Výsledkom personalizovaných kontaktných intervencií taktiež môže byť označovanie danej osoby ako netypickej pre svoju sociálnu kategóriu (González, Brown, 2003).⁸ Pozitívna interakcia s členom minority síce v takom prípade vedie k zmene postoja, ale len voči danému jednotlivcovi, pričom ten je vnímaný ako výnimka z pravidla. Preto sa Eduma sústreďuje jednak na prácu s pochopením individuálnej roviny, ako aj generalizácie na celú nečlenskú skupinu:

*Od príbehu individuálneho ideme na všeobecné informácie a z tých všeobecných sa za-
sa vraciame k tým individuálnym. (...) Tá slučka tam vždy je, ten návrat toho, že by rozumieli,
že ten jednotlivý príbeh znamená, že takýchto príbehov je veľa. Toto majú spoločné,
v tomto sú rôzne. (...) A vlastne vrátiť sa k tej motivácii, že prečo to začína odo mňa, že ak
ja môžem zmeniť jedného človeka alebo život jedného človeka, akým spôsobom vlastne
mením aj to prostredie okolo neho.* (interview, Eduma)

Dôležitým prvkom medziskupinových procesov, či už ich nazývame konštruovaním symbolických skupinových hraníc alebo sociálnou kategorizáciou je, že ide o dynamický proces, ktorý neustále prebieha nielen na skupinovej, ale aj na individuálnej (kognitívnej) úrovni. Keďže ľudia sa aktívne podieľajú na konštruovaní svojho sveta, medziskupinové hranice nie sú statické, ale môžu sa redefinovať v závislosti od kontextu (napr. Gaertner, Dovidio, 2000; Nicholson, 2019; Rapošová, 2018). Preto je pri navrhovaní intervencií dôležité citlivo pracovať s už existujúcimi symbolickými hranicami aj s novými kategóriami, ktoré sa môžu vytvárať počas intervencie.

Niektoré prístupy na zmierňovanie predsudkov teda pracujú s viacerými úrovňami sociálnych identít súčasne, vrátane najviac inkluzívnej úrovne kategorizácie, ktorá poukazuje na ľudskosť ako nadradenú hodnotu. Cieľom je uvedomenie, že patríme do mnohých odlišných, ale navzájom sa prekrývajúcich sociálnych kategórií (Brewer, 2017). Toto stieranie hraníc medzi „my“ a „oni“ (dekategorizácia) umožňuje následnú rekategorizáciu prostredníctvom „nového my“. Podľa Modelu spoločnej skupinovej identity (angl. *Common Ingroup Identity Model*; Gaertner, Dovidio, 2000) by sme v rámci intervencií mali na kognitívnej úrovni simultánne aktivovať dvojité identity participantov, do ktorej patrí tak nadradená (*superordinate*) kategória, napr. občania Slovenskej republiky, ako aj podradené (*subordinate*) kategórie, napr. Rómovia, Maďari, Rusíni. Preto je potrebné pripraviť podmienky pre medziskupinový kontakt členov rôznych skupín (majority a minority) tak, aby sa stierali (avšak nie celkom zmazali) medziskupinové hranice,

7 Procesy vyjednávania a neustálej redefinície medziskupinových hraníc medzi etnickými skupinami sú významným objektom záujmu aj sociálnej antropológie, nadväzujúc na prácu F. Bartha (Barth, [1969]/1998).

8 V rôznych medziskupinových kontextoch však môžu byť užitočné rôzne stratégie.

a aby mali účastníci a účastníčky následne možnosť vytvoriť si spoločnú skupinovú identitu, ktorá rešpektuje existenciu podskupín a rozmanitosti v rámci nadradenej skupiny (duálna identita).

K vzniku nadradenej identity môže dôjsť napríklad v situáciách, keď sa nanovo definujú sociálne roly účastníkov, respektíve sa vytvoria optimálne podmienky, keď členská aj nečlenská skupina majú rovnocenný status, kooperujú pri dosahovaní spoločných cieľov a aktivity majú inštitucionálnu podporu (Allport, 1954). Kľúčovú úlohu tu zohrávajú aj sociálne praktiky, v ktorých sa účastníci intervencií spoločne angažujú, keďže zmena správania môže v mnohých prípadoch spätne viesť k zmene postojov (Allport, 1954).

Niekedy sa dostaví efekt toho, že sa zmierňujú a obrusujú tie hrany v tých predsudkoch v situáciách, ktoré sú pre obe strany úplne neštandardné. Ja som to videl na učiteľoch, ktorí vždy ten stereotyp – vyučovacia hodina, žiak, toto... Ale akonáhle sme začali masívne platiť krúžky, tie dvojhodinovky popoludní, ten level je úplne iný, ten vzťahový moment medzi tým učiteľom a žiakom v týchto činnostiach, a postoje učiteľov, to sa hopen menilo. (...) Podobne je to aj s aktivitami, ktoré robia školy s rodičmi... V živote by som nebol prinútil učiteľku, aby si zobrala zákusky, ktoré priniesli na rodičko rómske mamičky. V triede. Ale urobilo sa to isté vonku. Odrazu biele decko chytilo mamu za lakeť a ťahá ju k tomu stolu, kde je hromada zákuskov. A už nikto nezistil, kto ktoré priniesol a nebol problém. (fokusová skupina, donori)

ÚLOHA LOKÁLNEHO A SPOLOČENSKÉHO NORMATÍVNEHO KONTEXTU

Úspešné a trvalo udržateľné antidiskriminačné intervencie by mali byť založené na porozumení interakcie medzi osobnými a situačnými vplyvmi, vrátane spoločenského a politického kontextu. Preto sociálni psychológovia zdôrazňujú, že je potrebné skúmať aj normatívne kontexty vzniku predsudkov, keďže odlišné sociálne normy môžu facilitovať alebo inhibovať rôzne formy prejavovania predsudkov (Kende, McGarty, 2019; Pettigrew, 2018). Aj v Allportovej kontaktnej hypotéze zohráva kľúčovú rolu práve inštitucionálny kontext, ktorý stanovuje normy želaného správania, ktoré sa môžu pre-taviť aj do právnych noriem (Allport, 1954). Normatívny kontext je však potrebné brať do úvahy aj na úrovni kultúry. Kultúry sa líšia podľa miery, do akej sú v nich podporované hodnoty rovnosti, a do akej miery sa v praxi realizujú v sociálnych vzťahoch a interakciách. Egalitárske kultúry vyzdvihujú politickú, spoločenskú a ekonomickú rovnosť medzi jednotlivcami a skupinami a úlohou kultúrnych inštitúcií v týchto spoločnostiach je naprávať sociálne nerovnosti (Schwartz, 2009). Kultúry tiež umožňujú odlišné kontaktné skúsenosti v závislosti od toho, ako chápu a štruktúrujú medziskupinové vzťahy (Adams, 2012). Ľudia preto kontaktné situácie vnímajú a správajú sa v nich v súlade s tým, čo je v danej kultúre akceptované (Kende, Phalet, Van den Noortgate, Kara, Fischer, 2018). V slovenskom prostredí sú otvorene hostilné prejavy voči Rómom normatívne akceptované (Kende, Hadarics, Láštiová, 2017; Findor, Láštiová, Hruška, Popper, Váradi, 2020). Preto by sa intervencie, namiesto úzkeho zamerania na zmenu postojov, mali venovať aj formovaniu toho, ako ľudia vnímajú hodnoty a normy týkajúce sa medziskupinových vzťahov na kolektívnej úrovni (Tankard, Paluck,

2016; Prentice, Paluck, 2020). Napríklad Palucková (2009) ukázala, že rozhlasová hra zobrazujúca sympatické postavy, ktoré sa správali pozitívne k príslušníkom nečlenskej skupiny, pomohla zmierniť medziskupinový konflikt v Rwande a zmenila u poslucháčov vnímané normy, ktoré sa týkali riešenia konfliktu medzi Hutuami a Tutsiami. Podobne realizátori intervencií a donori zdôrazňovali vplyv širšieho spoločenského kontextu na možnosti práce s medziskupinovými postojmi a potrebu pracovať so širšou komunitou: ... *nestačí pracovať so zraniteľnými skupinami, lebo ich vlastne klamem. Lebo keď tým rómskym deťom hovorím, že budú šikovné, budete úspešné, tak tam tá kauzalita vlastne neplatila. Oni boli šikovné, múdre, ale neboli úspešné v spoločnosti, pre tie prostredia.* (interview, Eduma)

Horšie je pracovať s verejnosťou v obciach a meste, pretože tam sú nastavené tie negatívne stereotypy, ktoré búrajú akúkoľvek iniciatívu smerom v prospech tej komunity a tam je ťažko preraziť. Už obzvlášť v situácii, keď každé štyri roky, teraz to bolo trochu tichšie prvýkrát, lebo máme Kotlebu, takže sa rieši on, ale pri každých voľbách sa diali obrovské svinstvá s podplácaním [Rómov]... No, a samozrejme na strane majority to generuje zlosť, hnev, nenávisť... A to sa pekne nabaluje jak šupky na cibuli, a to, kam to nechali u nás v tomto štáte dôjsť, čo sa týka postojov verejnosti a štátu voči Rómom, je niečo, čo chce dve generácie – tri, aby sa vôbec niečo pohlo. (fokusová skupina, donori)

ZÁVER

V intervenciách na zmierňovanie predsudkov voči Rómom v roku 2018 na Slovensku dominovali predovšetkým kultúrne a vzdelávacie aktivity, ale minimálne v nich boli zastúpené aktivity zamerané na zmocňovanie Rómov. Intervencie sa zameriavali najmä na individuálnu a skupinovú úroveň zmierňovania predsudkov, no v minimálnej miere na spoločenskú úroveň. V súlade s výsledkami reprezentatívnych prieskumov (Kende, Hadarics, Lášticová, 2017; Kende, 2020), zistenia z analýzy intervencií, rozhovorov a fokusových skupín poukazujú na to, že nielen individuálne postoje (prejavujúce sa napríklad prostredníctvom homogenizácie a esencilizácie nečlenských skupín), ale najmä hostilné socio-politické normatívne prostredie, sú prekážkou dosiahnutia trvalo udržateľnej zmeny v rómsko-nerómskych vzťahoch. Intervencie sa však len zriedka zameriavajú na štrukturálne príčiny diskriminácie. Často ide o krátkodobé jednorazové aktivity, hoci budovanie dôvery a solidarity, ktoré sú predpokladom spoločenskej zmeny, si vyžaduje dlhodobé úsilie.

Na základe obsahovej analýzy antidiskriminačných intervencií, rozhovorov so zainteresovanými aktérmi a analýzy literatúry sme identifikovali štyri výzvy, ktoré je z pohľadu sociálno-psychologického poznania potrebné adresovať v antidiskriminačných intervenciách. Sú nimi: 1) problematické dôsledky esencilizácie a potreba zmocňovania minorít; 2) potenciálne protichodné vplyvy farboslépého prístupu a multikulturalizmu; 3) definovanie medziskupinových hraníc a ich dôsledkov na generalizáciu pozitívnych postojov od jednotlivca k celej nečlenskej skupine; a 4) spoločenské normy definujúce povahu medziskupinových vzťahov.

Zmena na úrovni spoločenských noriem môže efektívne zmiernovať protirómsky rasizmus, pokiaľ pritom vezmeme do úvahy, že sa tento prejavuje v troch dominantných formách: ako tradičné negatívne stereotypy; presvedčenie, že Rómovia majú neza-

slúžené výhody a neprítomnosť kultúrneho uznania (Kende, Hadarics, Lášticová, 2017; Kende, 2020). Sociálne normy musia preto zároveň dekonštruovať tradičné negatívne stereotypy, posilňovať hodnoty rozmanitosti a nediskriminácie, ale nemali by byť postavené na farboslepom prístupe. Hľadanie medziskupinovej harmónie prostredníctvom farboslepeho prístupu môže síce viesť k pozitívnym zmenám na úrovni individuálnych postojov, avšak vytvára falošný obraz o neexistencii štrukturálnych nerovností. Intervencie by tiež mali byť šité na mieru konkrétnemu kontextu a nemali by sa implementovať bez úprav. V procese adaptácie intervencií na lokálny kontext by mali byť zahrnutí aj samotní Rómovia a členovia lokálnej komunity, na ktorú je daná intervencia zacielená. Zatiaľ čo sa niektoré intervencie zameriavajú špecificky na príslušníkov väčšinovej spoločnosti alebo špecificky na Rómov, vždy majú určitý vplyv na obe skupiny.

Pri intervenciách je potrebné brať do úvahy dôsledky kontaktu nielen na stereotypy a emócie, ale aj na správanie a mocenské vzťahy. Jedným z hlavných mechanizmov, ako funguje pozitívny medziskupinový kontakt, je zmena reprezentácií členstva ľudí v dvoch skupinách na reprezentácie členstva v jednej, inkluzívnej členskej skupine (Gaertner, Dovidio, 2000). Prílišný dôraz na spoločné črty však môže odvádzať pozornosť od medziskupinových rozdielov v zdrojoch alebo moci a viesť k optimistickým pocitom medziskupinovej rovnosti a harmónie, a inhibovať kolektívnu akciu, ktorej cieľom je sociálna zmena (Wright, Baray, 2012; Dixon, Tropp, Durrheim, Tredoux, 2010). Pokiaľ ide o zvýhodnené skupiny, zmeny na úrovni postojov spôsobené kontaktom môžu navyše odrážať skôr rešpektovanie rovnosti ako princípu, než realitu (Durrheim, Dixon, 2004). Preto také kontaktné situácie, ktoré zdôrazňujú nielen spoločné črty (vrátane ľudskosti a morálky), ale aj problémy vyplývajúce z medziskupinových nerovností, majú väčší potenciál viesť k porozumeniu medzi skupinami a k uznaniu potreby sociálnej zmeny (Saguy, Tausch, Dovidio, Pratto, 2009).

Intervencie na zmierňovanie predsudkov by mali byť postavené na vedeckých dôkazoch a mali by sa ideálne realizovať na základe spolupráce medzi multidisciplinárnym tímom akademikov, odborníkov z praxe a predstaviteľov minorít, a to tak vo fáze tvorby intervencií, ako aj vo fáze hodnotenia dopadu. Kým sociálna psychológia ponúka efektívne nástroje na to, aby sme porozumeli fungovaniu predsudkov a stereotypov najmä na individuálnej a skupinovej úrovni, sociálna antropológia prináša vhlad predovšetkým do procesov na spoločenskej a kultúrnej úrovni. Úspešné a trvalo udržateľné intervencie by mali byť založené práve na porozumení interakcie medzi osobnými, skupinovými a situačnými vplyvmi, vrátane aktuálneho spoločenského a politického kontextu.

POĎAKOVANIE

Príspevok vznikol v rámci projektu „Identifikácia metód založených na dôkazoch, ktoré umožnia efektívne bojovať proti diskriminácii Rómov v meniacej sa politickej klíme v Európe“ financovaného Justice Programme of the European Union (2014–2022) pod číslom grantu 808062-PolRom-REC-AG-2017/REC-RDIS-DISC-AG-2017 a v rámci projektu VEGA č. 2/0127/19: „Sociálno-psychologické predpoklady antidiskriminačných intervencií – kvalitatívna metaanalýza“. Práca Xenie Daniely Poslon a Dóry Belán na tomto texte bola súčasťou ich doktorandského štúdia na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK.

- Adams, G. (2012). Context in person, person in context: A cultural psychology approach to social-personality psychology. In: K. Deaux, M. Snyder (Eds.), *The Oxford handbook of personality and social psychology*. Oxford, England: Oxford University Press (s. 182–208).
- Alliance against Antigypsyism (2017). *Antigypsyism – a reference paper*. získané z <https://abv.a52.myftpupload.com/wp-content/uploads/2017/07/Antigypsyism-reference-paper-16.06.2017.pdf>.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Barry, B. (2001). *Culture and equality*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Barth, F. (1969/1998). *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Long Grove: Waveland Press.
- Batson, C. D., Lishner, D. A., Cook, J., Sawyer, S. (2005). Similarity and nurturance: Two possible sources of empathy for strangers. *Basic and applied social psychology*, 27(1), 15–25. 10.1207/s15324834baspp2701_2.
- Bonilla-Silva, E. (2003). *Racism without racists: Color-blind racism and the persistence of racial inequality in the United States*. Lanham, MD: Roman & Littlefield.
- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R., Doosje, B. (1999). *The context and content of social identity threat*. In: N. Ellemers, R. Spears, B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content*. Blackwell Science (s. 35–58).
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. 10.1191/1478088706qp063oa.
- Brewer, M. B. (1997). The social psychology of intergroup relations: Can research inform practice. *Journal of Social Issues*, 53(1), 197–211. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1997.tb02440.x>.
- Brewer, M. B. (2017). Intergroup discrimination: Ingroup love or outgroup hate? In: C. G. Sibley, F. K. Barlow (Eds.), *The Cambridge handbook of the psychology of prejudice*. Cambridge University Press (s. 90–110), <https://doi.org/10.1017/9781316161579.005>.
- Brown, L. M., Lopez, G. E. (2001). Political contacts: Analyzing the role of similarity in theories of prejudice. *Political psychology*, 22(2), 279–292. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00239>.
- Brown, R. (2000). Social Identity Theory: Past Achievements, Current Problems and Future Challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30(6), 745–778. [https://doi.org/10.1002/1099-0992\(200011/12\)30:6<745::AID-EJSP24>3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/1099-0992(200011/12)30:6<745::AID-EJSP24>3.0.CO;2-O).
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology*, 43(2), 163–189. doi:10.1017/S0003975602001066.
- Coleman, J. M., Hong, Y.-Y. (2008). Beyond nature and nurture: The influence of lay gender theories on self-stereotyping. *Self and Identity*, 7(1), 34–53. <https://doi.org/10.1080/15298860600980185>.
- Coley, J., Feeney, A., Xu, Y., Cohen-Pilat, M., Eidson, R. C., Smyth, K. et al. (2019). A two-component framework captures cross-cultural similarities and differences in essentialist thinking about social categories. *PsyArXivPreprints*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/jbg4r>.
- Čehajić-Clancy, S., Effron, D. A., Halperin, E., Liberman, V., Ross, L. D. (2011). Affirmation, acknowledgment of in-group responsibility, group-based guilt, and support for reparative measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(2), 256–270. <https://doi.org/10.1037/a0023936>.
- Devine, P. G., Forscher, P. S., Austin, A. J., Cox, W. T. (2012). Long-term reduction in implicit race bias: A prejudice habit-breaking intervention. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(6), 1267–1278. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.06.003>.
- Dixon, J., Tropp, L. R., Durrheim, K., Tredoux, C. (2010). “Let them eat harmony”: Prejudice-reduction strategies and attitudes of historically disadvantaged groups. *Current Directions in Psychological Science*, 19(2), 76–80. <https://doi.org/10.1177/0963721410363366>.
- Drál, P., Findor, A. (2016). Teachers as researchers? Assessing impact of pedagogical interventions on pupils’ attitudes. *Human Affairs*, 26(3), 271–287. <https://doi.org/10.1515/humaff-2016-0024>.

- Durrheim, K., Dixon, J. (2004). Attitudes in the Fiber of Everyday Life: The Discourse of Racial Evaluation and the Lived Experience of Desegregation. *American Psychologist*, 59(7), 626–636. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.7.626>.
- European Commission (2019). Eurobarometer on the social acceptance of LGBTI people in the EU – 2019. Dostupné na: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/lesbian-gay-bi-trans-and-intersex-equality/eurobarometer-social-acceptance-lgbti-people-eu-2019_sk.
- European Commission (2020). The new EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation (full package). Otvorené z: https://ec.europa.eu/info/publications/new-eu-roma-strategic-framework-equality-inclusion-and-participation-full-package_en.
- Findor, A., Láštíková, B., Hruška, M., Popper, M., Váradi L. (2020). The Impact of Response Instruction and Target Group on the BIAS Map. *Frontiers in Psychology*, 11, art. no. 566725. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.566725>.
- Fiske, S. T., Lin, M., Neuberg, S. L. (1990). The continuum model: Ten years later. In: S. Chaiken, Y. Trope (Eds.), *Dual-process theories in social psychology*. The Guilford Press (s. 231–254).
- Fiske S. T., Taylor S. E. (2013). *Social Cognition: From Brains to Culture (2/e)*. London: Sage.
- FRA (2018). A persisting concern: anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Získané z: <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/roma-inclusion/> fra-opinions.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F. (2000). *Reducing Intergroup Bias. The Common Ingroup Identity Model*. Road Hove: Psychology Press.
- Galinsky, A. D., Moskowitz, G. B. (2000). Perspective-taking: Decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 708–724. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.4.708>.
- Gallová Kriglerová, E., Kadlečíková, J. a kol. (2009). *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku*. Bratislava: Open Society Foundation.
- González, R., Brown, R. (2003). Generalization of positive attitude as a function of subgroup and superordinate group identifications in intergroup contact. *European Journal of Social Psychology*, 33(2), 195–214. <https://doi.org/10.1002/ejsp.140>.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and social psychology review*, 10(3), 252–264. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4.
- Haslam, N., Rothschild, L., Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology*, 39(1), 113–127. <https://doi.org/10.1348/014466600164363>.
- Hrustič, T. (2020). How Roma Mayors Penetrate the Municipal Power Structures: Resisting the Non-Roma Dominance in Slovak Local Governments. *Slovenský národopis*, 68(4), 397–411. <https://doi.org/10.2478/se-2020-0023>.
- Kende, A. (2020). *Identifying evidence-based methods to effectively combat discrimination of the Roma in the changing political climate of Europe. Comparative report of WP2*. Dostupné na: <https://polrom.eu/wp-content/uploads/2020/05/d2.11-comparative-report.pdf>.
- Kende, A., Hadarics, M., Bigazzi, S., Boza, M., Kunst, J. R., Lantos, N. A., Láštíková, B., Minescu, A., Pivetti, M., Urbiola, A. (2020a). The last acceptable prejudice in Europe? Anti-Gypsyism as the obstacle to Roma inclusion, *Group Processes & Intergroup Relations*, 1–23. <https://doi.org/10.1177/1368430220907701>.
- Kende, A., Láštíková, B., Minescu, A., Lantos, N. A., O'Connor, A. (2020b). *Evidence-Based Methods to Effectively Combat Antigypsyism in the Changing Political Climate of Europe*. Bratislava: Institute for Research in Social Communication, Slovak Academy of Sciences & Budapest: Eötvös Loránd University.
- Kende, A., Hadarics, M., Láštíková, B. (2017). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe, *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12–27. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.06.002>.
- Kende, A., Krekó, P. (2020). Xenophobia, prejudice, and right-wing populism in East-Central Europe. *Current Opinion in Beha-*

- vioral Sciences*, 34, 29–33. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.11.011>.
- Kende, A., McGarty, C. (2019). A model for predicting prejudice and stigma expression by understanding target perceptions: The effects of visibility, politicization, responsibility, and entitativity. *European Journal of Social Psychology*, 49, 839–856. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2550>.
- Kende, J., Phalet, K., Van den Noortgate, W., Kara, A., Fischer, R. (2018). Equality Revisited: A Cultural Meta-Analysis of Intergroup Contact and Prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 9(8), 887–895. <https://doi.org/10.1177/1948550617728993>.
- Kteily, N., Bruneau, E., Waytz, A., Cotterill, S. (2015). The Ascent of Man: Theoretical and Empirical Evidence for Blatant Dehumanization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(5), 901–931. <https://doi.org/10.1037/pspp0000048>.
- Kusá, Z. (2016). *Škola nie je pre všetkých*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Lášticová, B., Gruev-Vintila, A., Csaba, S. (2020). *Themes, Ressources and Effects of Political Discourses about the Roma: Comparative Report Hungary, Slovakia, Romania, Ireland and France*. Comparative report, Work Package 3: <<https://polrom.eu/wp-content/uploads/2020/11/d3.6-comparative-report-political-discourse.pdf>>
- Lewis, O. (1966). The Culture of Poverty. *Scientific American*, 215(4), 19–25. <https://www.jstor.org/stable/24931078>.
- McBride, M. (2015). *What works to reduce prejudice and discrimination? A review of the evidence*. Scottish Centre for Crime and Justice Research. Dostupné na: <https://www.gov.scot/publications/works-reduce-prejudice-discrimination-review-evidence/>.
- Mandalaywala, T. M. (2020). Does essentialism lead to racial prejudice?: It's not so Black and White. *Advances in Child Development and Behavior*, 59. <https://doi.org/10.31234/osf.io/zkqrX>.
- Marushiakova, E., Popov, V. (2018). Roma labelling: policy and academia. *Slovenský národopis*, 66(4), 385–418. <https://doi.org/10.26363/SN.2018.4.02>.
- McKeown, S., Dixon, J. (2017). The “contact hypothesis”: Critical reflections and future directions. *Social and Personality Psychology Compass*, 11(1). <https://doi.org/10.1111/spc3.12295>.
- Morton, T. A., Postmes, T., Haslam, S. A., Hornsey, M. J. (2009). Theorizing gender in the face of social change: Is there anything essential about essentialism? *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 653–664. <https://doi.org/10.1037/a0012966>.
- Nariman, H. S., Hadarics, M., Kende, A., Lášticová, B., Poslon, X. D., Popper, M. et al. (2020). Anti-roma Bias (Stereotypes, Prejudice, Behavioral Tendencies): A Network Approach Toward Attitude Strength. *Frontiers in Psychology*, 11, art. no. 2071.
- Nicholson, C. (2019). Working Together, Living Together: Jewish and Palestinian Citizens of Israel Crossing Imagined Group Boundaries. *Journal of Social and Political Psychology*, 7(2), 959–977. <https://doi.org/10.5964/jspp.v7i2.852>.
- Orosz, G., Bánki, E., Böthe, B., Tóth-Király, I., Tropp, L. R. (2016). Don't judge a living book by its cover: effectiveness of the living library intervention in reducing prejudice toward Roma and LGBT people. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(9), 510–517. <https://doi.org/10.1111/jasp.12379>.
- Paluck E. L., Green D. P. (2009). Prejudice Reduction: What Works? A Review and Assessment of Research and Practice. *Annual Review of Psychology*, 60(1), 339–367. doi: 10.1146/annurev.psych.60.110707.163607.
- Paluck, E. L., Green, S. A., Green, D. P. (2019). The contact hypothesis re-evaluated. *Behavioural Public Policy*, 3(2), 1–30.
- Paluck, E. L. (2009). Reducing intergroup prejudice and conflict using the media: A field experiment in Rwanda. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 574–587.
- Pettigrew, T. F. (1961). Social psychology and desegregation research. *American Psychologist*, 16(3), 105–112. <https://doi.org/10.1037/h0041995>
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized Intergroup Contact Effects on Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(2), 173–185.
- Pettigrew, T. F. (2018). The emergence of contextual social psychology. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 44, 963–971. doi:10.1177/0146167218756033.
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R. (2006). A meta-

- analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751–783. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>.
- Plant, E. A., Devine, P. G. (1998). Internal and external motivation to respond without prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 811–832. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.3.811>.
- Podolinská, T. (2017). Roma in Slovakia – Silent and Invisible Minority (Social Networking and Pastoral Pentecostal Discourse as a Case of Giving Voice and Positive Visibility). *Slovenský národopis*, 65(2), 135–157.
- Podolinská, T., Hrustič, T. (Eds.) (2015). *Čier-no-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti* Bratislava: Veda & Ústav etnológie SAV.
- Poslon, X.-D., Láštiová, B. (2019). The Silver Lining Between Perceived Similarity and Intergroup Differences: Increasing Confidence in Intergroup Contact. *Human Affairs: Post-disciplinary Humanities and Social Sciences Quarterly*, 29(1), 63–73.
- Powell, A. A., Branscombe, N. R., Schmitt, M. T. (2005). Inequality as ingroup privilege or outgroup disadvantage: The impact of group focus on collective guilt and interracial attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(4), 508–521. <https://doi.org/10.1177/0146167204271713>.
- Prentice, D., Paluck, E. L. (2020). Engineering social change using social norms: Lessons from the study of collective action. *Current Opinion in Psychology*, 35, 138–142. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.06.012>.
- Rapošová, I. (2018). 'We can't just put any belly-dancer into the program': cultural activism as boundary work in the city of Bratislava. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(11), 1–18. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1440543>.
- Richeson, J. A., Nussbaum R. J. (2004). The impact of multiculturalism versus color-blindness on racial bias. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(3), 417–423.
- Rosinský, R. (2009). *Etnické postoje učiteľov, študentov a žiakov I. stupňa ZŠ (s akcentom na rómsku etnickú skupinu)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Saguy, T., Tausch, N., Dovidio, J. F., Pratto, F. (2009). The irony of harmony: Intergroup contact can produce false expectations for equality. *Psychological Science*, 20(1), 114–121. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02261.x>.
- Sears, D. O., Henry, P. J. (2003). The origins of symbolic racism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 259–275. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.259>.
- Schwartz, S. H. (2009). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. In: S. Masamichi (Ed.), *New frontiers in comparative sociology*. Leiden, the Netherlands: Brill (s. 173–220).
- Simon, B., Brown, R. (1987). Perceived intra-group homogeneity in minority-majority contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(4), 703–711. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.4.703>.
- Slovíková, M. (2012). *Vzor tolerantného správania mladých ľudí v rodine a v škole: výskum názorov a postojov žiakov*. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva.
- Sparkman, D. J. (2020). Multicultural Experiences and the Secondary Transfer Effect of Intercultural Attitudes. *Social Psychology*, 51(4), 267–283. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000414>.
- Stewart, M. S. (2012). *The Gypsy menace: Populism and the new anti-Gypsy politics*. London, UK: Hurst & Company.
- Šotola, J., Polo, M. R., Škobla, D. (2018). Slovak Roma beyond Anthropological Escapism and Exotic Otherness. 'Whiteness' and the Structures of Everyday Life. *Slovenský národopis*, 66(4), 487–500. <https://doi.org/10.26363/SN.2018.4.07>.
- Tankard, M. E., Paluck, E. L. (2016). Norm perception as a vehicle for social change. *Social Issues and Policy Review*, 10, 181–211. <https://doi.org/10.1111/sipr.12022>.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole (s. 33–37).
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Basil Blackwell.
- Yzerbyt, V., Corneille, O., Estrada, C. (2001). The interplay of subjective essentialism and entitativity in the formation of stereotypes. *Personality and Social Psychology Review*,

- 5(2), 141–155. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0502_5.
- van Zomeren, M., Postmes, T., Spears, R. (2008). Towards an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4), 504–535. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.4.504>.
- Vasiljevic, M., Crisp, R. J. (2013). Tolerance by surprise: Evidence for a generalized reduction in prejudice and increased egalitarianism through novel category combination. *PloS One*, 8(3). e57106. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0057106>.
- Verkuyten, M. (2007). Social psychology and multiculturalism. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 280–297.
- Williams, M. J., Eberhardt, J. L. (2008). Biological conceptions of race and the motivation to cross racial boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 1033–1047. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.6.1033>.
- Wright, S. C., Baray, G. (2012). Models of social change in social psychology: Collective action or prejudice reduction? Conflict or harmony. In: J. Dixon, M. Levine (Eds.), *Beyond prejudice: Extending the social psychology of conflict, inequality and social change*. Cambridge University Press (s. 225–247).
- Zachar Podolinská, T., Škobla, D. (2018). “Why Labelling Matters”: On Social Construction of Roma/Gypsies in Europe. *Slovenský národopis*, 66(4), 378–384. <https://doi.org/10.26363/SN.2018.4.01>.

O AUTORKÁCH

LUCIA HARGAŠOVÁ (ORCID: 0000-0003-3625-0768) – Mgr. Lucia Hargašová, PhD., sociálna psychologička, pracuje ako vedecká pracovníčka v Ústave výskumu sociálnej komunikácie SAV. Zahraničnú stáž absolvovala na Strathclyde University. Je členkou domácich a medzinárodných riešiteľských kolektívov. V projektoch DJ Justice, PolRom a ENGAGE sa podieľa na výskume zmiernovania prejavov protirómskeho rasizmu a v projekte VEGA sa venuje intervenciám v školskom prostredí. Náhradné rodičovstvo skúma v projekte VEGA o tradičných a alternatívnych formách rodičovstva v súvislosti s kvalitou života. Kvalitu života v partnerských vzťahoch rieši v projekte APVV. Je spoluautorkou monografie *Kvalita života detí a mladých ľudí v ústavnej starostlivosti* (2017) a viacerých článkov, napríklad *Perspektívy a limity vytvárania tolerantných medziskupinových postojov vo vyučovaní občianskej náuky na Slovensku* (2018).

BARBARA LÁŠTICOVÁ (ORCID: 0000-0002-3891-8883) – Mgr. Barbara Lášticová, PhD., sociálna psychologička, riaditeľka ÚVSK SAV. Zaoberá sa výskumom medziskupinových vzťahov a sociálnych identít. Prednáša kvalitatívnu metodológiu na Psychologickom ústave FF MU v Brne a politickú psychológiu na Katedre politológie FiF UK v Bratislave. Je spoluautorkou monografie *Konštruovanie slovenskosti vo verejnom priestore* (2009), spolueditorkou knihy *Politics of Collective Memory: Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe* (2008) a (spolu)autorkou vyše 60 vedeckých štúdií. Podieľala sa na viacerých domácich (APVV, VEGA) i zahraničných projektoch (FP5, FP6, Austrian Bank Jubilee Fund). Aktuálne vedie slovenský tím v projektoch DG Justice PolRom a ENGAGE, ktorých cieľom je výskum a zmiernovanie prejavov protirómskeho rasizmu a projekt VEGA č. 2/0127/19.

XENIA DANIELA POSLON (ORCID: 0000-0001-7476-2890) – Mgr. Xenia Daniela Poslon, ukončila magisterské štúdium psychológie na Fakulte sociálnych a ekonomických vied a kognitívnej vedy na Fakulte matematiky, fyziky a informatiky Univer-

zity Komenského v Bratislave. V rámci bakalárskeho a magisterského štúdia absolvovala študijné pobyty na Varšavskej univerzite a Viedenskej univerzite. V súčasnosti je internou doktorandkou v Ústave výskumu sociálnej komunikácie SAV, ktorý je externou vzdelávacou inštitúciou FSEV UK. V dizertačnej práci sa venuje vplyvu sociálnych noriem na medziskupinové postoje u adolescentov, predovšetkým postoje voči imigrantom. Je súčasťou tímov projektu VEGA č. 2/0127/ 19 a projektov DG Justice PolRom a ENGAGE, ktorých cieľom je výskum a zmierňovanie prejavov protirómskeho rasizmu.

DÓRA BELÁN (ORCID: 0000-0001-8646-6669) – Mgr. Dóra Belán, vyštudovala psychológiu na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. Momentálne je internou doktorandkou v Ústave výskumu sociálnej komunikácie SAV, ktorý je externou vzdelávacou inštitúciou FSEV UK. Špecializuje sa na sociálnu psychológiu, konkrétne na skúmanie medziskupinových vzťahov, postojov a predsudkov. Dizertačnú prácu píše o pocitovaných hrozbách slovenskej majority zo strany Rómov, slovenských Maďarov a moslimov. Aktuálne pracuje v rámci projektov VEGA č. 2/0127/19, DG Justice PolRom a ENGAGE, ktorých cieľom je výskum a zmierňovanie prejavov protirómskeho rasizmu.